

Din Eğitiminin Hukuki Temelleri

Turan Bilge KUŞCU*

Özet

Temel insan hakları ve özgürlükleri bağlamında değerlendirilen din eğitimi ve öğretiminin dünyada farklı bir uygulama alanına sahip olduğunu görmekteyiz. Bazı ülkeler din eğitimi ve öğretimi zorunlu dersler arasında kabul ederken, bazıları ise seçmeli ders olarak okutulması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Türkiye’de ise bu konu laiklik gerekçesi ile cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tartışma konusu olmuştur. Din eğitimine bazı kesimler ideolojik olarak yaklaşırken bazıları ise politik yaklaşımda bulunmuş olmalarından dolayı bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Bu makalede din eğitiminin ulusal ve uluslararası hukuki temelleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, eğitim, din eğitimi, insan hakları, din ve vicdan özgürlüğü.

The Legal Basics Of Religion Education

Abstract

We observe that religion education and teaching have different application types in terms of basic human rights and freedom. While some countries accept religion education and teaching among the mandatory courses, some of them insist that it must be taught as an optional course. In Turkey, this issue has become a controversy because of secularity since the foundation of Republic. As while some people deal with religion education ideological, some of them deal with it political; so it has come up a problem.

In this article, national and international legal basics of religion education is taken up.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi.

Keywords: Religion, education, religion education, human rights, freedom of religion and conscience.

Giriş

Toplumların şekillenmesinde önemli olan faktörlerden biri de din olgusudur. Arapça’da kanun, ceza, itaat, âdet, hesap, ibadet, hüküm¹ gibi anlamlara gelen din kelimesini her bilim insanı farklı açıdan ele almış ve ona göre din tanımı yapmıştır. Bazı bilim insanları dini, dolaylı bir değer sistemi olarak ifade etmekte ve dinin bir değerler veya tercihler sistemi olduğunu ifade ederken², Kant, dini, bütün ödevlerin ilahi buyruklar olarak tanınması; Albert Reville, dini, insanın kendi kaderi ile âlemde karşılaştığı zıt etkiler arasında bir düzen ve terkip olduğunu idrak etme ihtiyacı şeklinde tanımlamıştır.³ Bazı bilim insanları ise dinin tanımını yapmanın zorluğundan hareketle dinin temel özelliklerinden hareketle dini tanımlamaya çalışmışlardır. Schleiermacher’e göre din, Tanrı’ya olan mutlak bağımlılık hissini duymaktır.⁴ İslam geleneğinde ise bazı bilim insanları dini “birey-Allah ilişkisi” olarak tanımlarken bazıları ise “İlahi emirler ve yasaklar bütünü” çerçevesinde tanımlamışlardır. Bilgin, dini insan-Tanrı ilişkisi olarak anlamış ve Bilgin’e göre din, “insanın kayıtsız, şartsız var olan mutlak varlığa yönelişi ve onun tarafından kuşatılmıştır.”⁵ Din tanımlarından da anlaşıldığı gibi dinin iki tarafı bulunmakta olup bunlardan biri Allah diğeri ise insandır. Bağlanma ihtiyacı, ibadet ve sorumluluk düzlemleri farklı olan Allah ile insan arasında gerçekleşmektedir.⁶ Din eğitimi kavramının ikinci bileşeni olan eğitim ise “Bireyin davranışında, kendi yaşantıları yo-

¹ Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 121-122.

² Bruno V. Manno, “Defining Religion: The Reflections of an American Catholic Religious Educator”, Religious Education, Vol. LXXIII No. 5 Sept- Oct. 1978, 593.

³ Hüseyin G. Yurdaydın- Mehmet Dağ, Dinler Tarihi, Ankara, 1978: Gündüz Matbaası 14-15.

⁴ Recep Kılıç, “Din Öğretimini Temellendirme Problemi” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 40. 1999, 216.

⁵ Beyza Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yayıncılık, Ankara, 2001, s.4.

⁶ Yıldız Kızılabdullah, “Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din”, Din Eğitimi El Kitabı, Editörler: R. Erdoğan-R. Ege, Grafiker Yayınları, 2012, ss. 37-52.

luyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme sürecidir.”⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Günümüz din eğitimcilerinden Cemal Tosun bu tanıma “denemeleri” kelimesini ilave etmekte ve bu çerçevede din eğitimini de: “Bireyin dini davranışlarında kendi yaşantıları yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme denemeleri süreci.”⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Kerim Yavuz ise din eğitimi, “insanın doğuşla beraberinde getirdiği dini istidat ve kabiliyetlerini işleyip geliştirmek üzere, başta Allah’ı ve ilahi kelimayı öğrenip kabul ederek, ilahi kelimayı içinde mevcut bilgiler ve talepler doğrultusunda yaşayışını düzenleyebilmesidir”⁹ şeklinde tanımlamıştır.

Yaşamın her alanında ortaya çıkan din olgusu zamanla ulusal sınırları aşarak uluslararası hukukun da bir parçası olmuştur. Din eğitimi ve öğretimi günümüzde ulusal ve uluslararası kaynaklarda din ve vicdan özgürlüğü kapsamında değerlendirilmektedir. Genel olarak din ve vicdan özgürlüğü ise kişinin istediği dini serbestçe seçmesini, hiçbir müdahale ile karşılaşmadan inandığı dini yaşamasını, inandığı dinin pratiklerini uygulamasını, eğitimi almasını, inandığı dini başkalarına tebliğ etmesini ve kişilerin örgütlenmesini ifade etmektedir.¹⁰

Dünyada din ve vicdan özgürlüğü içerisinde değerlendirilen din eğitimi ve öğretimiyle ilgili farklı uygulamalar bulunmaktadır. Bunlar: Mezheplere göre din öğretimi, mezhepler üstü din öğretimi, mezhepler arası din öğretimi, dinler arası din öğretimi, fenomenolojik din öğretimi ve mezhep merkezli dinler arası açılımlı din öğretimi metodudur.¹¹

Bu metotlardan iki tanesinin dünyada uygulama alanı daha geniştir. Bunlardan biri, mezhebe dayalı iken diğeri mezhepler üstü

⁷ Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Edge Akademi Yayıncılık, Ankara, 1997, 9. Baskı, s.12.

⁸ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2012, 7. Baskı, s. 23.

⁹ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1988, s. 52.

¹⁰ Ömer Faruk Harman, “Din ve Vicdan Hürriyeti”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, 9.c, s.320.

¹¹ Tosun, a.g.e., s. 132.

yaklaşımdır. Mezhebe dayalı din öğretimi yaklaşımında dersin programını, belli bir din ve bu dini sevdirmek, benimsetmek oluştururken mezhepler üstü öğretim yaklaşımında ise derslerin programında herhangi bir din esas alınmamakta ve bir dini sevdirmek, benimsetmek amacı güdülmemektir. Dünyada mezhebe dayalı din dersinin programı ilgili dinin temsilcileri tarafından hazırlanırken, mezhepler üstü yaklaşımda din dersinin programı genelde devlet tarafından hazırlanmaktadır.¹² Konunun daha iyi anlaşılması için Avrupa Birliği'ne üye bazı ülkelerdeki din eğitimi uygulamalarına kısaca bakalım.

1. Avrupa Birliği'ne Üye Bazı Ülkelerde Din Eğitimi Uygulamaları

1.1. Almanya

Almanya Anayasasına göre, din dersi, kamu okullarında okutulan düzenli derslerden biridir ve sınıf geçmeye etkisi vardır. Öğrenci velileri ve öğrenciler din dersine katılıp katılmama konusunda serbesttir.¹³ Din dersleri mezhebe dayalı olarak yapılmaktadır.¹⁴

1.2. Fransa

1904 yılında Fransa'da devlet okullarındaki orta öğretimden din dersleri kaldırılmış ancak özel okullarda din eğitimi devam etmiştir.¹⁵ Kiliseler okul dışında her yaşta isteyen vatandaşlara dinî kurslar düzenleyebilmektedir.¹⁶

¹² Mehmet Zeki Aydın, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması", Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Türkiye'de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu, Adapazarı 2001. (<http://docplayer.biz.tr/9549921-Avrupa-birligi-ulkelerinde-din-ogretimi-ve-turkiye-ile-karsilastirilmesi-1.html> Erişim Tarihi: 25.05.2016).

¹³ Harry Noormann, "Almanya'da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve Türkiye ve Almanya'da İslâm Din Dersi Tartışmaları, CÜ İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 2000, s.14-16.

¹⁴ Noormann, agm., s.17.

¹⁵ Jacop Xavier " L'Enseignement Religieux Dans La France Contemporaine (Günümüz Fransa'sında Din Eğitimi)", (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye' de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, 1997, s.118-129.

¹⁶ Xavier, agm., s.123, 133.

Fransa'da 1996 yılında alınan bir kararla, 6-10. sınıflarda tarih derslerinde dinlerin ayrıntılı olarak tanıtılmasına karar verilmiştir. Ülkede, tarih derslerinde ilgili tarihlerde geçen olaylarla ilgili dini bilgiler de verilmektedir.

1.3. Hollanda

Hollanda Anayasa'nın 29. maddesi din özgürlüğünü garanti etmektedir. 30. maddeye göre, okul yöneticileri, okul çalışma programında belirlenen ders saatleri içerisinde, öğrencilerin din dersi veya inanç/dünya görüşü eğitimi derslerini alma imkânlarını hazırlamak zorundadırlar. Din dersleri, haftada üç saati geçmemek üzere bir öğretim yılında en fazla 120 saat olabilir. 31. maddede din derslerinin programları ve öğretmenleri ilgili dinin temsilcileri tarafından belirlenmektedir.¹⁷ Eğitim özgürlüğü çerçevesinde birçok dinî kurum tarafından özel okul açılmıştır. Özel okullarda mezhebe dayalı din dersleri zorunlu olup, haftada iki saattir.¹⁸

1.4. İngiltere

İngiltere'de Din dersleri devlete ait ilk ve orta dereceli okullarda düzenli dersler arasında yer almaktadır.¹⁹ Öğrenci velileri, isterlerse çocuklarını, din dersine katılmaktan alıkoyabilirler.²⁰ Din dersleri mezhepler üstü olarak uygulanmaktadır.

1.5. İtalya

İtalya'da, üniversiteler hariç devlet okulları ve özel okullarda din dersleri haftada 1-2 saat olarak okutulmaktadır. Dersleri kontrol etmek ve öğretmenleri tayin etmek Katolik Kilisesinin elindedir.²¹

¹⁷ İrfan Sevinç, Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları, Ankara 2003, s. 78.

¹⁸ Sevinç, a.g.e., 38.

¹⁹ 33 John Shepherd, "İngiliz Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı", Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, 1997, s.88.

²⁰ John Rudge, "İngiliz Din Eğitiminde Kişilik Gelişimi ve Dinî Topluluklar", (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, 1997. s.96.

²¹Mümtaz'er Türköne ve Hayri Bolay, Din Eğitimi Raporu, Ankara, 1995 s.65.

1984 yılındaki yasal düzenlemeler sonucunda din dersleri isteğe bağlı duruma gelmiştir.²²

1.6. Yunanistan

Yunanistan'da, Ortodoks mezhebi ağırlıklı din eğitimi anaokullarından başlamaktadır.²³ Din bilgisi dersleri, ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu dersler arasındadır. İlkokul 1-2. sınıflarda haftada 1 saat ve lise sona kadar haftada 2 saat olan din dersleri Ortodoks mezhebi ağırlıklıdır ve mezhepler üstüdür.²⁴ Müslüman azınlık okullarında da İslâm din dersleri okutulmaktadır. Ortaokul ve lise seviyesinde, din eğitimi veren okullar bulunmaktadır.²⁵

Bazı Avrupa ülkelerindeki devlet okullarında din dersinin durumu şu şekildedir:²⁶

Din Dersi veya alternatif ders zorunlu olan ülkeler: Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Hollanda, İspanya, İrlanda, Fransa'nın Alsace ve Mosele Bölgeleri.

Din Dersi seçmeli olan ülkeler: İtalya, Portekiz.

Din Dersi zorunlu olan ülkeler: Danimarka, İngiltere, İsveç, Norveç, Yunanistan.

Din Dersi olmayan ülke: Fransa.

Türkiye'de 1982 Anayasasının 24. maddesi gereğince ilk ve orta dereceli okullarda, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi zorunlu dersler arasında yer almaktadır. İlkokul 4. sınıf ve ortaokulda hafta 2 saat lise de ise haftada 1 saat zorunlu olarak, ders geçmeye etki etmek üzere normal programlar içinde okutulmaktadır. Din derslerinin programları diğer dersler gibi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaktadır. Türkiye'de ilk ve orta dereceli okullarda verilen din dersleri, mezhebe/dine dayalı bir din dersi değil mezhepler üstü bir

²² 36 Bolay ve Türköne, Din Eğitimi Raporu, s. 57-62.

²³ MEB, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Eğitim Sistemleri, Ankara, 1996, s.66.

²⁴ Recep Karaca, Batı Trakya'da Türk ve Yunan Okullarında Din Dersleri Müfredat Programları, Müslüman Türk Okullarında Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri, UÜ İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Bursa, 1999, s.96-115.

²⁵ MEB, Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Eğitim Sistemleri, s.70-74.

²⁶ Aydın, a.g.s., 3-4.

din dersidir.

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı ülkelerde din eğitimi zorunlu iken bazı ülkelerde seçmeli ve Fransa örneğinde olduğu gibi bazı ülkelerde ise din dersi bulunmamaktadır.

Din eğitimi ve öğretimi konusunda farklı uygulamalar olmakla birlikte Türkiye'nin de imzalamış olduğu 2. Dünya Savaşından sonra ortaya konulan temel insan hakları ile ilgili anlaşmaların hepsinde din ve vicdan özgürlüğüne yer verildiği görülmektedir. Bu durum bize din eğitimi ve öğretimi konusunda nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Din eğitimi ve öğretimi konusunu uluslararası boyuta taşıyan birçok faktör vardır. Bunlar kısaca dinlerin, mezheplerin, cemaatlerin, kiliselerin uluslararası faaliyette bulunmalarıdır. Bu durum toplumların çok kültürlü olmasına neden olmakta ve din eğitiminin hangi hukuki temellere göre nasıl yapılacağı sorununu ortaya çıkarmakta ve uluslararası bir boyut kazanmasına neden olmaktadır. Her ülkenin siyasi ve kültürel yapısı farklı olduğundan dini ve din eğitimi ve öğretimi de farklı olmaktadır. Türkiye'de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulüyle birlikte din derslerinin programlardaki konumu hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmanın en önemli nedenlerinden bir tanesinin laiklik ilkesi etrafında gelişen fikirler olduğu söylenebilir. Laiklik ilkesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar geçen sürede din eğitimi tartışmalarında temel hareket noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu açıdan din eğitimi ve öğretiminin uluslararası ve ulusal belgelerde yerinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Bu makalede kısaca insan haklarına değinildikten sonra sırasıyla uluslararası belgelerde ve ulusal belgelerde din ve vicdan özgürlüğü çerçevesinde din eğitiminin hukuki temelleri ortaya konulacaktır.

2. Uluslararası Kaynaklarda Din Eğitimi ve Öğretimi

İnsanların doğuştan sahip olduğu, devredilmeyen, vazgeçilmeyen hak ve özgürlüklere insan hakları denilmektedir. İnsan hak-

ları kavramı, çok eskilere dayanmaktadır. İnsan hakları diğer bir adıyla temel haklar ve özgürlükler, ilk zamanlar dar kapsamlı bir konuyken, dünyanın küreselleşmesiyle daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

İnsan hakları sadece anayasal bir kavram olarak kalmayıp, aynı zamanda uluslararası hukuk kavramlarından biri olmuştur. İnsan haklarının sağlanmasının iki yönü vardır: Bunlardan birincisi, insan haklarının devlete karşı korunması, ikincisi ise insan haklarını sağlam bir temele dayandırarak insan kişiliğinin geliştirilmesine çalışılmasıdır.²⁷

Temel insan hakları ve özgürlükleri konusunda önemli gelişmelerden biri İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin yayınlanması ile ortaya çıkmıştır. Bu bildiri ile insan hakları uluslararası bir konum kazanmıştır.²⁸ Bunun yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı vb. belgelerin birçok devlet tarafından kabul edilmesi insan haklarının güvence altına alınması açısından önemlidir. İnsan hakları olarak günümüzde yaşam hakkı, düşünce ve ifade hürriyeti, konut dokunulmazlığı, din ve vicdan hürriyeti, kişi dokunulmazlığı, eşitlik, mülkiyet hakkı, dernek kurma hakkı, kamu hizmetine girme, dilekçe hakkı gibi haklar kabul edilmektedir.

Uluslararası kaynaklarda din ve vicdan özgürlüğü ile din eğitime atıfta bulunan bazı anlaşma ve sözleşmeler bulunmaktadır. Din eğitiminin hukuki temellerinin daha iyi anlaşılabilmesi için bu anlaşma ve sözleşmelerden: Birleşmiş Milletler Antlaşması, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'na değinilecektir.

²⁷ A. Feyyaz Gölcüklü - A. Şeref Gözübüyük, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, Turhan Kitapevi, Ankara, 2002, 3. Baskı, s.3.

²⁸ Münci Kapani, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutlar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.13.

2.1. Birleşmiş Milletler Antlaşması

Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 51 ülke tarafından 26 Haziran 1945 tarihinde imzalanmış olup aynı yılın 24 Ekiminde yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma doğrudan din ve vicdan özgürlüğüne değinirse de antlaşmanın bazı maddelerinde dolaylı olarak din ve vicdan özgürlüğüne değinildiği görülmektedir. Antlaşmanın "Amaçlar ve İlkeler" başlığı altındaki 1. maddesinin 3. paragrafı şu şekildedir: "Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmeye ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak."²⁹ Bu maddeden de anlaşılacağı gibi din ayrımı gözetmeksizin herkesin temel insan haklarından yararlanmasını sağlamanın Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın bir amacı olduğu görülmektedir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 13. maddesinin 1/b paragrafında "Ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda, eğitim ve sağlık alanlarında uluslararası işbirliğini geliştirmek ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan hakları ile temel özgürlüklerden yararlanmasını kolaylaştırmak için araştırmalar yapılmasına önayak olur ve bu amaçla tavsiyelerde bulunur."³⁰ Bu madde ile Genel Kurul'a ayrım gözetmeksizin temel insan haklarından ve özgürlüklerinden yararlandırılması görevini verdiği anlaşılıyor. Yine antlaşmanın 55. maddesinin b ve c bentleri: "Ekonomik, sosyal alanlarla sağlık alanındaki uluslararası sorunların ve bunlara bağlı başka sorunların çözümünü, kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğini sağlamak", "Irk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır."³¹ şeklindedir. Bu

²⁹Birleşmiş Milletler Antlaşması,
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> Erişim Tarihi: 27.03.2016.

³⁰ Birleşmiş Milletler Antlaşması,
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> Erişim Tarihi: 27.03.2016.

³¹ Birleşmiş Milletler Antlaşması,
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf> Erişim Tarihi:

maddenin iki bendinden de anlaşılacağı gibi uluslararası işbirliği sağlamanın ve her vatandaşın insan hakları ve özgürlüklerinden yararlanmasını kolaylaştırmanın Birleşmiş Milletlerin görevlerinden olduğu ve bu görevlerin ise Antlaşmanın 56. maddesinde üye olan devletlerin işbirliğini, ayrı ayrı veya Birleşmiş Milletlerle birlikte yerine getirecekleri ifade edilmiştir.

Bu maddelerde de görüldüğü gibi Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda doğrudan olmasa da dolaylı olarak din ve vicdan hürriyetine atıfta bulunmaktadır. Bu antlaşma ile temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasında getirilen ayrımcılık yasağı, dini ayrımcılığın da yasaklanması anlamına gelmektedir.

2.2. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Şubat 1948 tarihinde Paris'te kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 30 maddeden oluşmaktadır. Beyannamenin 2. maddesinde yer alan: “Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayırım gözetmeksizin bu bildirme ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir...” ifadeleriyle her türlü ayrımcılığın yasaklandığı anlaşılmaktadır. “Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne hakkı vardır. Bu hak, din veya topluca, açık olarak ya da özel biçimde öğrenim, uygulama, ibadet ve dinsel törenlerle açığa vurma özgürlüğünü içerir.”³² ifadelerinin yer aldığı 18. madde ise din ve vicdan özgürlüğünün önemini ortaya koymaktadır.

Beyannamenin 26. maddesinin 2. paragrafı “... Eğitim bütün uluslar, ırklar ve dinsel topluluklar arasında anlayış, hoşgörü ve dostluğu özendirilmeli ...”, ifadesi eğitimin bütün milletler, ırk ve dini

27.03.2016.

³² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi,

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>

Erişim

Tarihi: 25.01.2016.

gruplar arasında dostluğu ve hoşgörüyü teşvik etmesini ön plana çıkarırken “Çocuklara verilecek eğitimin türünü seçmek, öncelikle ana ve babanın hakkıdır” şeklinde yer alan 3. paragrafı ise çocuklara verilecek eğitimin türünü belirlemenin ebeveynlere ait olduğunu göstermektedir.

Beyannamenin 18. maddesinde belirtilen hak ve özgürlüklerin sınırsız olmadığı 29. maddenin 2. paragrafında şu şekilde belirtilmiştir: “Herkes haklarını kullanırken ve özgürlüklerinden yararlanırken, başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınması ve bunlara saygı gösterilmesinin sağlanması ve demokratik bir toplumda genel ahlak ve kamu düzeniyle genel refahın gereklerinin karşılanması amacıyla yalnız yasayla belirlenmiş sınırlamalara bağlı olur.”³³

Din eğitimi açısından önemli olduğu görülen beyannamenin 18. maddesi öğretim ve diğer özgürlük alanlarını içerirken, 26. maddenin 3. paragrafı çocukların eğitiminin belirlenmesinde ebeveynleri yetkili kılmıştır, 29. madde de ise hak ve özgürlüklerin hangi durumlarda kısıtlanacağı açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

2.3. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

4 Kasım 1950 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından Roma’da imzalanarak 1953 yılında yürürlüğe girmiştir. Asıl adı İnsan Hakları ve Özgürlüklerin Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi olup 59 madde ve ek protokollerden oluşmaktadır. Türkiye bu sözleşmeyi 10 Mart 1954 tarihinde şartlı olarak imzalamıştır.

Sözleşmenin 9. maddesi din ve vicdan özgürlüğünü düzenlemiştir olup şöyledir: “Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.”, “Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güven-

³³ İnsan Hakları Evrensel Beyanname, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> Erişim Tarihi: 25.01.2016.

liğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlakın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.”³⁴ Bu maddenin 1. fıkrasında bireyin bir dini inanca sahip olsun veya olmasın din ve vicdan özgürlüğünün içeriğinden bahsedilirken, 2. fıkrasında ise din ve vicdan özgürlüğünün hangi durumlarda kısıtlanacağı belirtilmiş ancak bunun sınırları belirtilmemiştir.

Sözleşmenin 1 No’lu Ek Protokolünün 2. maddesi ise şöyledir: “Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.”³⁵ Bu madde hiç kimsenin eğitim hakkının engellenemeyeceğini, devletin eğitim ve öğretim görevini yürütürken ebeveynin dini ve felsefi inançlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade etmektedir.

9. maddenin 1. fıkrasında geçen öğretim ifadesi din eğitimi ve öğretimi açısından önemlidir. Çünkü öğretim ile kastedilenlerden biri de dinini ifade etme ve eğitim öğretim yoluyla başkalarını ikna etmedir. Dindar kesimler için bu bir özgürlük iken, inanmayan bireyler içinde yukarıda da belirttiğimiz gibi 1 Nolu Ek Protokolün 2. maddesine dayanarak devlete eğitim öğretim görevini yerine getirirken ebeveynin dini ve felsefi inancına dikkat etme şartını getirmiştir. Bu şart aynı zamanda devlete ebeveynin çocuklarına din eğitimi ve öğretimi verme hakkının engellenmemesi ile eğitim öğretimi yapılan din derslerinin içeriğinin ve planlanmasının yapılmasında ebeveynin dini ve felsefi inancını da dikkate alması görevini yüklemiştir.³⁶

³⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, <http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuat/Avrupa%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20S%C3%B6zle%C5%9Fmesi%20.pdf> (Erişim Tarihi: 27.03.2016).

³⁵ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, <http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuat/Avrupa%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20S%C3%B6zle%C5%9Fmesi%20.pdf> Erişim Tarihi: 27.03.2016.

³⁶ İbrahim Turan, “Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye’de Din Eğitiminin Yasal Dayanakları”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012, Sayı: 32, Ss. 77-109.

9. madde ile Ek Protokolün 2. maddesi, din eğitimi ve öğretimi açısından birlikte değerlendirilecek olursa, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Devlet din eğitimi ve öğretimi almak isteyen bireylere karşı yasaklayıcı bir tutum sergileyemeyeceği gibi ailenin dini ve felsefi inançlarına aykırı bir din eğitimi ve öğretimi de veremez. Devlet aynı dini ve felsefi inancı benimsemiş olanlara istemedikleri takdirde zorla din eğitimi veremez.

2.4. Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi

16 Aralık 1966 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından hazırlanarak 23 Mart 1976 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 53 Maddeden oluşmaktadır. Türkiye bu sözleşmeyi 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamıştır.

Sözleşmenin 18. maddesinde din ve vicdan özgürlüğü düzenlenmiştir. Madde şöyledir:

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, aleni veya özel olarak, dinini veya inancını ibadet, uygulama, öğretim şeklinde açığa vurma özgürlüğünü de içerir.

2. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz.

3. Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlık veya ahlak veya başkalarının hak ve özgürlüklerini korumak amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir.

4. Bu sözleşmeye taraf devletler, anne-babalar ile mümkünse vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstermeyi taahhüt ederler.³⁷

³⁷ Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi,

1993 Yılında İnsan Hakları Komitesi 18. maddeyle ilgili çıkardığı 22 no'lu yorumu ile her türlü din ya da inancın açıklanmasının yanı sıra tanrılı, tanrısız dinler ile ateist inançları da koruma altına almıştır.³⁸ Böylece tüm inanç grupları ayırım gözetilmeden din ve vicdan hürriyeti kapsamına alınmıştır.

18. Madde din eğitimi ve öğretimi açısından genel olarak değerlendirildiğinde özellikle maddenin 4. fıkrasında devletlerin eğitim ve öğretim ile ilgili karar alırken ebeveynlerin ve vasilerin görüşlerini dikkate alması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. 18. madde ve 22 no'lu yorumla hangi din veya felsefi inanç sistemi olursa olsun bütün görüşlere saygı duymak ve bunlarında din ve vicdan özgürlüğünden yararlanması garanti altına alınmıştır.

2.5. Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 25 Kasım 1981 tarihinde kabul edilmiştir. Sekiz maddeden oluşan bu sözleşme ile genel olarak: Ayrımcılık yapmama, insan haklarını ve temel özgürlükleri, özellikle düşünce, din, vicdan ve her türlü inanç özgürlüğünü ihlal etmeme, din veya inancını açıklayan bir kimsenin yaşam anlayışının temel unsurlardan biri olduğuna ve bu din veya inanç özgürlüğüne bütünüyle saygı gösterilmesi ve güvence altına alınması gerektiği, din ve inanç özgürlüğünün ayrıca dünya barışı, sosyal adalet ve toplumlar arasında dostluk hedeflerine varılması, sömürgecilik ve ırksal ayrımcılıkla ilgili ideolojilerin ve uygulamaların tasfiye edilmesi, din veya inanç sebebiyle ayrımcılık yapılmasının önlenmesi ve bununla mücadele edilmesi amaçlanmıştır.

Din ve vicdan özgürlüğü Sözleşmenin 1-6. maddeleri arasında belirtilmiştir. 1. madde ile herkesin din ve vicdan özgürlüğüne sahip olduğu, dinini başkalarının hak ve özgürlüğünü ihlal etmeyecek

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf>

Erişim Tarihi: 06.02.2016.

³⁸ Turan, a.g.m., s.92.

şekilde yaşayacağı belirtmiştir. 2. maddede din veya başka inanç sebebiyle kişi, kurum veya devlet tarafından ayrımcılık yapılamayacağı belirtilmiştir. 4. madde din veya inanca dayalı her türlü ayrımcılığı kaldırmak için devletlere hukuki düzenleme görevi vermiştir. 5. maddede ise çocukların eğitimlerinin anne veya vasileri tarafından belirlenebileceğine vurgu yapılmıştır.

Düşünce, vicdan veya inanç özgürlüğünün içeriğini belirten 6. madde şöyledir:

a) Bir din veya inanç ile bağlantılı olarak, ibadet etme veya toplanma ve bu amaç için gerekli yerleri kurma ve kullanma;

b) Gerekli vakıf veya insancıl amaçlı kurumlar kurma ve bunları işletme;

c) Bir dinin veya inancın törenlerine veya geleneklerine ilişkin gerekli araçları ve materyalleri yeterli ölçüde yapma, alma ve kullanma;

d) Bu alanla ilgili yayımları yazma, yayınlama ve dağıtma;

e) Bir din veya inancın öğretimini, bu amaçlar için uygun yerlerde yapma;

f) Bireylerden ve kurumlardan gönüllü mali yardım vermelerini isteme ve alma;

g) Bir dinin veya inancın gerekleri ve standartları bakımından uygun olan liderleri yetiştirme, atama, seçme ve yerini alacak olanı belirleme;

h) Bir kimsenin dininin veya inancının kurallarına uygun olarak dinlenme günlerine ve bayram tatillerine ve törenlerine uygun davranma;

i) Ulusal ve uluslararası düzeyde, din ve inanç konularında bireyler ve topluluklarla iletişim kurma ve sürdürme.³⁹

Sözleşmenin 7. maddesinde bu hak ve özgürlükleri herkesin

³⁹ Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme, http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/bm/bm_21.pdf
Erişim Tarihi: 27.01.2016.

kullanması için devletlerden gerekli hukuki düzenlemeleri yapması istenmektedir.

Bu sözleşme, diğer uluslararası belgelerdeki temel insan hakları ve özgürlüklerin yorumu mahiyetinde olup dini bir kurum açmaya, çocuklara eğitim verilirken ebeveynlerin dini kültürel inançlarının da göz önünde bulundurulması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

2.6. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilip 2 Eylül 1990 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeyi 14 Eylül 1990 tarihinde imzalamıştır. Bu sözleşme özellikle çocuklara, sosyal, kültürel, medeni, siyasi ve insani alanlarda bir takım haklar sunması açısından önemlidir.

Sözleşmenin din ve vicdan özgürlüğü ile ilgili 14. maddesi şöyledir:

1- Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler.

2- Taraf Devletler, ana-babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine, saygı gösterirler.

3- Bir kimsenin dinini ve inançlarını açıklama özgürlüğü, kanunla öngörülmek ve gerekli olmak kaydıyla yalnızca kamu güvenliği, düzeni, sağlık ya da ahlaki ya da başkalarının temel hakları ve özgürlüklerini korumak gibi amaçlarla sınırlandırılabilir.⁴⁰

Sözleşmenin bu maddesi taraf devletlere din ve vicdan özgürlüğünün korunması konusunda ödevler yüklemekle birlikte hangi durumlarda din ve vicdan özgürlüğünün kısıtlanacağı konusunda da açıklama getirmektedir.

Sözleşmenin 30. maddesi de din ve vicdan özgürlüğü açısın-

⁴⁰ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/20512--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme.pdf> Erişim Tarihi: 27.01.2016.

dan önemli olup ilgili madde şu şekildedir: “Soya, dine ya da dile dayalı azınlıkların ya da yerli halkların var olduğu Devletlerde, böyle bir azınlığa mensup olan ya da yerli halktan olan çocuk, ait olduğu azınlık topluluğunun diğer üyeleri ile birlikte kendi kültüründen yararlanma, kendi dinine inanma ve uygulama ve kendi dilini kullanma hakkından yoksun bırakılamaz.”⁴¹ Bu madde ile azınlıkta olan gruplara karşı her türlü ayrımcılığın yasak olduğu belirtilmiştir.

2.7. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

7-9 Aralık 2000 tarihinde gerçekleştirilen Nice Zirvesi’yle Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir.⁴² Genel olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’ne benzeyen Şartın, 2. bölümünde; düşünce, vicdan ve din hürriyeti, 3. bölümde ise eşitlik prensibi ve ayrımcılığın yasaklanması farklı maddelerde yer almıştır.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı’nın 10. maddesi “din ve vicdan özgürlüğünü”, 14. maddesi “eğitim hakkını” düzenlerken, 21. maddesi din veya inanca dayalı ayrımcılığı yasaklamıştır. 22. maddesi ise Avrupa Birliğinin din çeşitliliğine saygı göstereceğini belirtmiştir. Şartın 10. maddesi şöyledir:

1- Herkes, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, toplum içinde veya özelde, ibadet ve öğreti vasıtasıyla dinini ve inancını ortaya koyma özgürlüğünü kapsar.

2-Dinsel ya da vicdani sebeplerle askerlik yapmama hakkı, bu hakkın kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara uygun olarak tanınır.

14. madde ise eğitim hakkını düzenlemekte olup şöyledir:

1. Herkes eğitime hakkına ve mesleki eğitim ile sürekli eğitime

⁴¹ Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, <http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/20512--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme.pdf> Erişim Tarihi: 27.01.2016.

⁴² Çoşkun Can Aktan, (Ed.), Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Hak-ış, Ankara, 2000, s.173.

erişim hakkına sahiptir.

2. Bu hak, zorunlu eğitimden bedelsiz olarak yararlanma imkanını kapsar.

3. Demokratik ilkeler gözetilerek eğitim kuruluşları kurma serbestisi ve ebeveynin dinsel, felsefi ve pedagojik beklentilerine karşılık verecek biçimde çocuklarının eğitim ve öğretiminin sağlanması hakkı, bu hakların kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara uygun olarak tanınır.⁴³

Yukarıdaki iki madde birlikte değerlendirildiğinde 10. madde bireylere dini inançlarını yerine getirebilme, dini inançlarını toplum içinde veya tek başına yaşama hakkı tanımakta ve din ve vicdan özgürlüğünün ulusal yasalara uygun olarak yapılacağını belirtmektedir. 14. Madde ise ebeveynlerin çocuklarının eğitimini belirleme yetkisinin olduğuna ve devletin de buna saygı duyması gerektiğine işaret etmektedir.

Şartın 21. maddesi ile dil, din, renk cinsiyet, etnik veya sosyal köken, servet ve yaş gibi her türlü ayrımcılık yasaklanırken, 22. madde ile Avrupa Birliğinin dil, din ve kültür çeşitliliğine saygı göstereceği vurgulanmıştır.

Avrupa Birliği tarafından bu Şart'ın kabul edilmesinin sebebi olarak Birliğin insan haklarına yeniden vurgu yapmak ve Birlik içinde yokluğu tenkit edilen ve birliğin özel bir belgeye sahip olma arzusu olduğu söylenebilir. Temel hak ve özgürlükler hatta din ve vicdan özgürlüğü de bu Şart'la sağlam belgeyle Avrupa bütünleşmesinin merkezinde yerini almıştır.⁴⁴

Din eğitimi ve öğretiminin uluslararası kaynakları ile ilgili bir değerlendirme yaptığımızda din eğitimi ve öğretiminin, din ve vicdan özgürlüğü adı altında değerlendirildiğini görmekteyiz. Bazı belgeler-

⁴³ Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, <http://www.eskisehirab.gov.tr/userfiles/files/AVRUPA%20B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20TEMEL%20HAKLAR%20%C5%9EARTI.pdf> Erişim Tarihi: 27.01.2016.

⁴⁴ Gazi Erdem, "Avrupa Birliği Anayasasında ve Hukuk Müktesabatında Dinin Yeri", III. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, ss. 61-76.

de doğrudan din ve vicdan özgürlüğüne değinilirken bazılarında ise dolaylı olarak değinilmektedir. İsteyen bireylere inandığı dinin eğitimini alma hakları tanındığı gibi istemeyen bireylere de zorla bir dinin eğitiminin verilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Ebeveynler ve vasiler çocuklarının eğitimlerini talep etme hakkına sahip olup, devlet eğitim öğretim programını hazırlarken ebeveynler ve vasilerin görüşlerini dikkate almak zorundadır.

3. Ulusal Kaynaklarda Din Eğitimi ve Öğretimi

Din eğitimi ve öğretimi uluslararası kaynaklarda din ve vicdan özgürlüğü adı altında değerlendirilirken ulusal kaynaklarda da genellikle din ve vicdan özgürlüğü adı altında değerlendirilmiştir. Uluslararası kaynaklardan: Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Milli Eğitim Temel Kanunu, 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasasına değinilecektir.

3.1. Tevhid-i Tedrisat Kanunu

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu 1982 Anayasası'nın 174. maddesiyle "Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz" ifadesiyle koruma altına alınan inkılâp kanunlarından biridir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti Devletinde eğitimde önemli değişikliklere kaynaklık teşkil eden ilgili maddeleri şunlardır:⁴⁵

Madde 1 Türkiye dâhilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde 2 Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir.

Madde 3 Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan mebalîğ Maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde 4 Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehasısları yetiş-

⁴⁵ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> Erişim Tarihi: 29.01.2016.

tirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir.

Madde 5 Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müştegil olup şimdiye kadar Müdafaa-i Milliye'ye merbut olan askeri rüşti ve idadilerle Sıhhiye Vekâletine merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekaletine rapt olunmuştur. Mezkûr rüşti ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları atiyen ait olduğu Vekâletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir. (Ek: 22/4/1341 - 637/1 md.) Mektebi Harbiyeden menşe teşkil eden askeri liseler bütçe ve kadrolarıyla Müdafaa-i Milliye Vekaletine devrolunmuştur.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Osmanlı devleti zamanında vakıflara bağlı olarak eğitim veren eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir. Bu sayede eğitim kurumlarının daha demokratik olarak kurumsallaşmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu kanunun 4. maddesine dayanarak imam-hatip, vaiz ve din adamı yetiştirmek için 1924 yılında 29 tane İmam Hatip Okulu ve Darülfünun bünyesinde bir İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Bu iki eğitim öğretim kurumu öğrencisizlikten ve rağbetsizlikten dolayı kapatılmıştır.

İmam Hatip Okulları 1930 yılına kadar eğitim öğretime devam ederken 1933 yılında Darülfünun kapatılmış ve yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuş ve bünyesinde İlahiyat Fakültesi yerine Edebiyat Fakültesi içerisinde "İslam Tetkikleri Enstitüsü" açılmıştır.⁴⁶

Din bilgisi dersi 1931 yılında şehirdeki okullardan, 1939 yılında ise köy okullarından kaldırılmıştır.⁴⁷

⁴⁶ Ahmet, Gürtaş, "Türkiye'de Din Eğitiminin Hukuki Dayanakları", Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer, Ankara 9-10 Mayıs 1981, Aydınlar Ocağı, İstanbul 1981, s. 224-237.

⁴⁷ Gürtaş, a.g.e., s. 231.

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ile vatandaş isteklerini yüksek sesle dile getirmeye başlamış ve 1949 yılından sonra kurulan hükümetler din eğitimi problemine çözüm aramaya başlamışlardır. 1949 yılında ilkokullarda tekrar din dersi verilmeye başlanmış, imam hatip kursları açılmış ve Ankara Üniversitesi içerisinde İlahiyat Fakültesi açılmıştır. 1950 yılında ilk defa seçimle iktidara gelen hükümetin faaliyetleri doğrultusunda imam hatip okullarının, Yüksek İslam Enstitülerinin, İslami İlimler Fakültelerinin açılması, din bilgisi ve ahlak dersinin program içinde giderek yayılması ile bu gelişmeler günümüze kadar devam etmiştir.⁴⁸

Din eğitimi açısından baktığımızda bu kanun, din eğitimini genel eğitim içinde ele almaya ve genel eğitimle bütünleştirmeye çalışmıştır.

3.2. Milli Eğitim Temel Kanunu

14 Haziran 1973 tarihinde kabul edilen Milli Eğitim Temel Kanunu'nda 1983 yılında bazı değişiklikler yapılmıştır. Din eğitiminin ilköğretim ve liselerde laiklik esası gözetilerek zorunlu olduğunu belirten 12. madde şöyledir:⁴⁹

“Türk milli eğitiminde laiklik esastır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.”

Milli Eğitim Temel Kanunu din eğitimi öğretimi içerisinde yer alan imam hatip liseleri için yasal dayanak olup 32. maddesi şöyledir: “İmam-hatip liseleri, imamlık, hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığınca açılan ortaöğretim sistemi içinde, hem mesleğe hem yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır.”

Bu kanun ile ilköğretim ve liselerde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi zorunlu dersler arasında kabul edilmiş ve laiklik gerekçesi ile bazı kesimler tarafından eleştiri konusu olmuştur. 32. Mad-

⁴⁸ Gürtaş, a.g.e., s. 232.

⁴⁹ Resmi Gazete, S. 18081.(18.06.1983).

deye dayanarak İmam hatip okullarının ismi İmam Hatip Lisesi olarak değiştirilmiş, İmam-Hatip Okulu programları yeniden lise programlarına göre düzenlenmiş ve İmam-Hatip Lisesi mezunları üniversitelerin bazı bölümleri ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bütün yüksek okullara girme hakkını elde etmiştir.

3.3. 1924 Anayasası

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılan ilk anayasa olup 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir.⁵⁰

1924 Anayasasında din ve vicdan özgürlüğü beşinci bölümde düzenlenmiş olup ilgili 70. maddesi şöyledir: “Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanndır.” 75. maddesi ise şöyledir: “Hiçbir kimse felsefi inancından, din ve mezhebinden dolayı kınanamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.” 80. maddesi ise şöyledir: “Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.”⁵¹

Üç madde birlikte değerlendirildiğinde 70. madde ile herkesin din ve vicdan özgürlüğü garanti altına alınırken, 75. madde ile din, vicdan ve ibadet hürriyeti garanti altına alınmış ve din eğitimi konusunda herhangi bir kayıt ve kısıtlama olmadığı ortaya koyulmuş, 80. madde ile din eğitiminin de içerisinde bulunduğu her türlü eğitimin devlet gözetiminde yapılacağı ifade edilmiştir.

1924 Anayasasında 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunundan dolayı din eğitimi ve öğretimi konusunda ayrıntılı bir düzenleme bulunmamaktadır.

Din eğitimi açısından 1924 Anayasasının bu maddeleri 1961

⁵⁰ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 57-75. <http://www.anayasa.gen.tr/tek-1924.htm> Erişim Tarihi: 11.12.2015).

⁵¹ 1924 Anayasası, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> Erişim Tarihi: 17.01.2016.

Anayasası kabul edilene kadar en önemli hukuki kaynaklardan bir olmuştur.

3.4. 1961 Anayasası

Askeri müdahale sonucu 9 Temmuz 1961 tarihinde kabul edilmiştir. Eğitim-öğretimi düzenleyen birçok madde bulunmakta olup 10. maddenin 2. fıkrası devlete; insanın maddi ve manevi varlığını geliştirmesi için gerekli şartları yerine getirmesi görevini verirken, 14. maddenin 1. fıkrasında herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme hakkına ve kişi hürriyetine sahip olduğu ifade edilmiştir. 50. madde ise eğitim öğretimi devlet garantisi altına almıştır.

1961 Anayasasının din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 19. maddesi şöyledir:⁵²

1- Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

2- Kamu düzenine veya genel ahlaka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.

3- Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

4- Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğini ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

5- Kimse, Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasi partiler, Anayasa Mahkemesince

⁵² 1961 Anayasası. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> Erişim Tarihi: 05.02.2016.

temelli kapatılır.

1961 Anayasasının 19. maddesinin 4. fıkrası ile din eğitimi ve öğretimi ilk defa anayasada yer almış olup isteğe bağlı olmak şartı getirilerek eğitim sistemi içinde bir sınırlamaya gidilmiştir. 1961 Anayasası din ve vicdan özgürlüğü açısından 1924 Anayasasına göre daha ileri bir konumdadır.

3.5. 1982 Anayasası

12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Türk Silahlı Kuvvetleri yeni bir anayasa hazırlayarak halkoyuna sunmuş ve 7 Kasım 1982 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 1982 Anayasası ile din ve vicdan özgürlüğü garanti altına alınmış olup din dersleri ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu dersler arasına dâhil edilmiştir.

Din ve vicdan hürriyetini düzenleyen 24. madde şöyledir:⁵³

1-Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

2-14. madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî âyin ve törenler serbesttir.

3- Kimse, ibadete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

4-Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır.

5-Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle

⁵³ 1982 Anayasası, Resmi Gazete, Sayı: 17844, (Yayın Tarihi: 20 Ekim 1982).

14. Madde:(Değişik: 3.10.2001-4709/3 md.) Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbiri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve insan haklarına dayanan demokratik ve lâik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler biçiminde kullanılamaz.

olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.

Bu maddede görüldüğü gibi ilk ve orta dereceli okullarda zorunlu dersler arasında yer alan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinde din eğitimi değil din öğretimi yapılacağı anlaşılmaktadır. Buradaki öğretimden; bilgilendirme, eğitimden; inanç ve tutum değişmesi anlaşıldığı söylenebilir. Din dersinin adı Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi olarak belirlenmiştir. Bu ders İslâm din dersi değildir. Bundan dolayı Türkiye’de ilk ve orta dereceli okullarda verilen din dersleri mezhepler üstüdür.

1982 Anayasasının bu maddesi din eğitimi konusundaki yaklaşımı açık bir şekilde ortaya koymuş ve bazı tartışmaların doğmasına da neden olmuştur.

1982 Anayasasının Din Kültürü ve Ahlak öğretimini zorunlu dersler arasına dâhil etmesinden sonra 1983 yılında 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nda da değişikliğe gidilmiş olup 12. maddesi şu şekilde değiştirilmiştir: “Türk Milli Eğitiminde laiklik esastır. Din Kültürü ve Ahlak öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır.”⁵⁴

1990 yılında 1982 Anayasası’nda değişiklikler yapılarak din dersinin zorunluluğuna kısıtlamalar getirilmiştir. İslam dışındaki dinlere mensup olanlar istemeleri halinde bu derslerden muaf olabilirler. Bu durum Türkiye’de din dersinin kısmen de olsa zorunlu olmaktan çıkarıldığını göstermektedir.

Ulusal ve uluslararası belgeler din ve vicdan özgürlüğü bağlamında birlikte değerlendirildiğinde şu sonuçlara varabiliriz:

1-Ebeveynler çocuklarının eğitimini belirleme haklarına sahiptir.

2-Ebeveynler çocuklarını kendi dini ve felsefi inançları doğrultusunda eğitim almalarını devletten isteme hakkına sahiptir.

⁵⁴ Milli Eğitim Temel Kanunu, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html Erişim Tarihi: 29.01.2016.

3-Devlet her türlü ayrımcılığı önleyecek ve din ve vicdan özgürlüğünü sağlayacak.

4-Hangi durumlarda devletin din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlayabileceği belirtilmiştir.

Din eğitimi açısından baktığımızda toplumlarda dini ve kültürel farklılıklar görülmektedir. Toplumların bu şekilde olması farklı dini eğitimlerin olmasını gerektirdiğinden toplumda tek dinin eğitiminin verilmesi tartışmalara neden olmaktadır. Bu durum ise devletin okullarda din eğitimi konusunda bir birlik oluşturmasını engellemektedir.

Sonuç

Her ülkenin toplumsal, kültürel, tarihsel ve siyasal yapısı farklı olduğundan din eğitiminin uygulanması konusunda farklılıklar olmakla beraber uluslararası ve ulusal kaynaklarda din ve vicdan özgürlüğüne yer verildiği görülmektedir. Temel insan haklarından biri olarak değerlendirilen din ve vicdan özgürlüğü uluslararası ve ulusal kaynaklarda garanti altına alınmıştır. Din eğitimi ve öğretimi uluslararası kaynaklarda din ve vicdan özgürlüğü adı altında değerlendirilirken ulusal kaynaklarda kısmen de olsa din eğitime doğrudan değinildiğini görmekteyiz. Bazı ülkeler mezhebe dayalı din eğitimi modelini benimserken bazı ülkeler ise mezhepler üstü din eğitimi modelini benimsemişlerdir. Din eğitimi konusunda şartlar sağlandığı takdirde farklılıkların bir problem teşkil etmeyeceği söylenebilir.

Avrupa Birliği'ndeki ülkelerin çoğunda din eğitimi zorunludur. İçeriği farklı olsa da bu ülkelerde din dersi yasal dayanaklar çerçevesinde okullarda yerini almıştır. Ülkemizde ise halen okullarda din eğitimi olsun mu olmasın mı tartışması Cumhuriyetin kurulduğu zamandan itibaren tartışlagelmiştir ve halen de tartışılmaktadır. Bu tartışmaların önüne geçmek için ideolojik ve siyasal düşüncelerden sıyrılarak konuya bilimin ışığından bakmak gerekmektedir. Küreselleşen dünyada ister bir dine inansın ister inanmasın insanların dinler hakkında bilgi sahibi olma haklarının olduğunun kabul

gördüğü anlaşılmaktadır.

Ülkemizde 1982 Anayasası ile ilköğretim ve orta öğretimde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin okutulması zorunlu hale getirilmiştir. Bu durum ise okullarda zorunlu okutulan din derslerinin din ve vicdan özgürlüğünü ihlal edip etmediği tartışmasını başlatmıştır. Bazı veliler çocuklarına din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinin okutulmasını istemediklerinden konuyu dava edebilmektedir. Veli şayet kendini tatmin edecek bir sonuç alamazsa devleti Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine dava edebilmektedir. Bu ise konunun uluslararası bir boyut kazanmasına neden olmakta ve devleti zor durumda bırakmaktadır. Devletin zor durumda kalmaması için uluslararası belgeler, ulusal kaynaklar ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin görüşleri doğrultusunda ülkemizde okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin içeriğinin İslam dini ve diğer dinlerle birlikte oluşturulması gerekmektedir. Bu şekilde oluşturulan bir program Avrupa Birliği'nin zaman zaman Türkiye'yi din ve vicdan özgürlüğü konusunda problemlili ülke olarak görmesinin önüne geçmiş olur. Bu durum ise Avrupa Birliği adaylık sürecinde olan ülkemizin elini güçlendirmiş olur.

30 Mart 2012 tarihinde 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunla okullarda seçmeli derslerin okutulacağı belirtilmiş olmakla beraber bunun yeterli olup olmadığı zamanla ortaya çıkacaktır.

Din eğitim ve öğretim, din ve vicdan özgürlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğundan dolayı dini eğitimi ve öğretiminin bir toplumsal ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Bu ihtiyacın karşılanması anayasal ilke olan laiklik ilkesi ile çelişmez. Devletin din eğitimi yalnızca talep edenlere vermesi veya muaf olmak isteyenlere muafiyet sunması ile tüm din ve inançlara karşı tarafsız olması gerekir. Farklı din ve inanç sahiplerinin de din eğitimi haklarının bulunduğu ve devletin dinlere ve inançlara karşı tarafsız olması gerektiğinden bu toplumsal kesiminde ihtiyaçlarını karşılaması gerekmektedir.

Kaynakça

1924 Anayasası,

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm> (Erişim Tarihi: 17.01.2016).

1961 Anayasası.

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim Tarihi: 05.02.2016).

1982 Anayasası, Resmi Gazete, Sayı: 17844, (Yayın Tarihi: 20 Ekim 1982).

Aktan, Çoşkun Can, (Ed.), Haklar ve Özgürlükler Antolojisi, Hak-ış, Ankara, 2000.

Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri, 23-25 Nisan 1981, İlahiyat Vakfı Yayınları:1. Ankara.

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı,

<http://www.eskisehirab.gov.tr/userfiles/files/AVRUPA%20B%C4%B0RL%C4%B0%C4%9E%C4%B0%20TEMEL%20HAKLAR%20%C5%9EARTI.pdf> (Erişim Tarihi: 27.01.2016).

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi,

<http://www.edb.adalet.gov.tr/mevzuat/Avrupa%20%C4%B0nsan%20Haklar%C4%B1%20S%C3%B6zle%C5%9Fmesi%20.pdf> (Erişim Tarihi: 27.03.2016).

Aydın, Mehmet Zeki, “Avrupa Birliği Ülkelerinde Din Öğretimi ve Türkiye ile Karşılaştırılması”, Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu, Adapazarı 2001. (<http://docplayer.biz.tr/9549921-Avrupa-birligi-ulkelerinde-din-ogretimi-ve-turkiye-ile-karsilastirilmesi-1.html> Erişim Tarihi:25.05.2016).

Bilgin, Beyza, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yayıncılık, Ankara, 2001.

Birleşmiş Milletler Antlaşması,

<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>

(Erişim Tarihi: 27.03.2016).

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi,
<http://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/20512--Cocuk-Haklarina-Dair-Sozlesme.pdf> (Erişim Tarihi: 27.01.2016).

Din veya İnanca Dayalı Her Türlü Ayrımcılığın Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme,
http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/bm/bm_21.pdf (Erişim Tarihi: 27.01.2016).

Erdem, Gazi, “Avrupa Birliği Anayasasında ve Hukuk Müktesabatında Dinin Yeri”, III. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri(20-24 Eylül 2004/Ankara), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, ss. 61-76.

Ertürk, Selahattin, Eğitimde Program Geliştirme, 9. Baskı, Edge Akademi Yayıncılık, Ankara 1997.

Gölcüklü, A. Feyyaz ve Gözübüyük, A. Şerif, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması, 3. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara 2002.

Gözler, Kemal (Der.), Türk Anayasaları, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 1999.

Gözler, Kemal, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000. <http://www.anayasa.gen.tr/tek-1924.htm> (Erişim Tarihi: 11.12.2015).

Harman, Ömer Faruk, Din ve Vicdan Hürriyeti, Diyanet İşleri Ansiklopedisi, İstanbul 1994.

İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi,
<https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf> (Erişim Tarihi: 25.01.2016).

Kapani, Münici, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınları, Ankara 1987.

Karaca, Recep, Batı Trakya’da Türk ve Yunan Okullarında Din Dersleri Müfredat Programları, Müslüman Türk Okullarında

- Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri, UÜ İlahiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi, Bursa, 1999.
- Kılıç, Recep, “Din Öğretimini Temellendirme Problemi” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 40. 1999.
- Kızılabdullah, Yıldız, “Kavramsal Çerçeve: Eğitim, Öğretim ve Din”, Din Eğitimi El Kitabı, Editörler: R. Erdoğan-R. Ege, Grafiker Yayınları, 2012, ss. 37-52.
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/53-73.pdf> (Erişim Tarihi:06.02.2016).
- Komisyon, Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Manno, Bruno V., “Defining Religion: The Reflections of an American Catholic Religious Educator”, Religious Education, Vol. LXXIII No. 5 Sept- Oct. 1978.
- M.E.B. Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Eğitim Sistemleri, Ankara, 1996.
- MEB, Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü, Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Eğitim Sistemleri, Ankara, 1996.
- MEB, Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar(28-30 Mart 2001), Ankara, 2003.
- Milli Eğitim Temel Kanunu, http://mevzuat.meb.gov.tr/html/temkanun_0/temelkanun_0.html (Erişim Tarihi: 29.01.2016).
- Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmî Seminer, 9-10 Mayıs 1981. Ankara, Aydınlar Ocağı, İstanbul, 1981.
- Noormann, Harry, “Almanya’da Hıristiyan Din Dersinin Hukuksal Çerçeve Koşulları ve Türkiye ve Almanya’da İslâm Din Dersi Tartışmaları, CÜ İlahiyat Fakültesi ve Konrad Adenauer Vakfı Yayını, Ankara, 2000.

- Rudge, John, “İngiliz Din Eğitiminde Kişilik Gelişimi ve Dinî Topuluklar”, (Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, 1997.
- Sevinç, İrfan, Hollanda’daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları, Ankara 2003.
- Shepherd, John, “İngiliz Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı”, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, 1997.
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu.
<http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> (Erişim Tarihi: [29.01.2016](#)).
- Tosun, Cemal, Din Eğitimi Bilimine Giriş, 7. Baskı, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012.
- Turan, İbrahim, Ulusal ve Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye’de Din Eğitiminin Yasal Dayanakları, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 32, 2012, ss. 77-109.
- Türköne, Mümtaz’er ve Bolay, Hayri, Din Eğitimi Raporu, Ankara, 1995.
- Ünsür, Ahmet, Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri, 2. Basım, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Xavier, Jacop, “L’Enseignement Religieux Dans La France Contemporaine (Günümüz Fransa’sında Din Eğitimi)”, Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye’de) Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu, (20-21 Kasım 1997, Sempozyum Bildirileri), Ankara, 1997.
- Yavuz, Kerim, Günümüzde Din Eğitimi, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Adana, 1988.

- Yılmaz, Ömer, Avrupa Birliği Üye Ülkelerinin Ulus Anayasalarında Din ve Vicdan Özgürlüğü, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 11/1, 2007, ss. 299-315.
- Yurdaydın, Hüseyin G. – Dağ, Mehmet, Dinler Tarihi, Gündüz Matbaası, Ankara, 1978.